

УДК 1(091) + 008(103) +
316.462 + 321.64 + 321.7

Віолета СКИРТАЧ,

Олександр ПЕРІГ

НОРМАТИВНІСТЬ СУБ'ЄКТА ТА ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

У статті представлені буттєві підстави опосередкування між філософською свідомістю і областю формування суб'єктивності та суб'єкта за допомогою освіти. Автори розглядають наслідки постмодерністського розуміння суб'єкта як того, хто виявляє «турботу про себе» та обґрунтовують руйнівність такого уявлення про суб'єкта для сучасної української освіти і знаходять рівновагу між акцентом на суб'єктивності, самовираженні індивіда та нормативністю суб'єкта освіти не стільки в інтерсуб'єктивності, широко представленій в сучасній освіті у вигляді моделей діалогового навчання, скільки в контексті полісуб'єктної соціальності.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктивність, філософія освіти, постмодерністське розуміння суб'єкта, полісуб'єктна соціальність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Відсутність єдиної фундаментальної теорії у філософії освіти та безліч підходів до визначення провідних її понять дозволяє деяким дослідникам сумніватися в її статусі як самостійної наукової дисципліни й актуалізує комунікативну онтологію, оскільки саме існування і розвиток освіти у ХХІ столітті реалізується через комунікацію стратегій, практик, концепцій, суб'єктів, культур. Необхідно відзначити складність формулювання дефініції для такого багатоаспектного поняття, як освіта, під яким розуміють процес і структуру, якість і стан, форму і зміст діяльності, вона виявляється суб'єктивною і об'єктивною. І за кожним із категоріальних визначень стоїть своя особлива дійсність і відповідний предметний зміст. Будучи спрямованою до визначення «належного», від культурних констант до способів поведінки,

філософія освіти розглядає буттєві підстави опосередкування між філософською свідомістю і областю формування суб'єктивності та суб'єкта за допомогою знання. Якщо цього не відбувається, то доводиться говорити лише про ангажоване відтворення будь-яких модусів – будь-то ліберальні цінності, ідеологізований світогляд, національну своєрідність тощо, ефективність яких втрачається у ситуації падіння відповідної ідеології, продовжуючи присутність за допомогою соціальної інерції.

Тому все більш очевидною стає безперспективність протиставлення знання та освіти. Необхідно продумувати самі умови можливості освіти, всередині яких синтезується елементарна освітня ситуація. Завдання філософії освіти полягає не тільки в посиленні інтеграційних стратегій освіти, у виробленні уніфікованих стандартів і програм, а й в осмисленні підстав суб'єктивності та специфіки сучасного суб'єкта освіти. Ми постараємося утриматися між крайнощами двох підходів – соціально-функціонального, який розглядає освіту як процес, що відтворює і структурує відповідне суспільство, як підсистему суспільства, і філософсько-антропологічного, що віддає пріоритет формуванню суб'єкта в якості мети і результату освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники в області філософії освіти все частіше визнають, що редукція суб'єкта до функції соціальної системи перешкоджає розумінню процесів, що протікають в сучасній освіті. У зв'язку з цим виникає необхідність в перегляді онтологічних підстав філософії освіти з позицій суб'єктно-орієнтованого підходу. Уявляється доцільною спроба зняття як суб'єктивістських, так і антисуб'єктивістських підходів у новій онтології суб'єкта освіти, яка передбачає, що, будучи «позитивністю» поряд з іншими «позитивностями», суб'єкт може розхитати кордон «цілістностей», в оточенні яких протікає його існування, але ніколи не зможе зробити їх повністю прозорими або зруйнувати. Звідси необхідність методології безпосереднього розуміння, комунікації з метою схоплення питання смислів. Актуальна проблематика освіти поміщається в зону діалогу і порозуміння. При цьому постсуб'єкт опиняється на перетині конкретних, локальних і регіональних дискурсивних практик і, усвідомлюючи себе носієм декількох дискурсів, він повинен вміти жити в прикордонних зонах і переходах від одного порядку до іншого. Тут і з'являється знову класична проблема можливості нормативності суб'єкта взагалі і суб'єкта освіти зокрема. Так, парадигма суб'єктності виявляється необхідним горизонтом для сучасного освітнього дискурсу як інстанція активності. Виходячи з цього тема суб'єкта знову стала популярною в філософських концепціях останніх десятиліть ХХ ст. – перших – ХХІ ст. Серед останніх робіт за рівнем теоретичної розробленості і ступенем впливу на перше місце слід поставити концепції А. Бадью, В. Декомба, Ж.-Л. Нансі, А. Рено, А. Турена та інших. Як відомо, пе-

регляд поняття суб'єкта переважно пов'язаний з розчаруванням в ідеалах модерну. Зміна статусу і відновлення суб'єкта не відділені від загальної тенденції переорієнтації на онтологічні основи присутності людини у світі в контексті нового рішення проблем децентрації, індивідуалізації, практик ідентифікації та влади. Аналізом суб'єкта освіти займалися такі вітчизняні автори, як В. П. Андрущенко, А. М. Єрмоленко, В. В. Лях. Сучасна філософська аналітика суб'єкта та сучасні освітні реалії склали проблемне поле поданої статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою поданої статті є дослідження нормативності суб'єкта у контексті сучасної освіти. Для реалізації поставленої мети потрібно здійснити загальну проблематизацію класичного розуміння суб'єкта у контексті нормативності, розглянути постмодерні стратегії, у яких домінує право індивідуальної життєвої програми, де через себе і свій стан виражається стан зовнішнього світу, та які деконструюють суб'єкта в класичному розумінні як носія раціональності; розглянути наслідки розуміння суб'єкта як того, хто виявляє «турботу про себе» і є суб'єктом для «самого себе» для сучасної освіти й обґрунтувати руйнівність такого уявлення про суб'єкта для сучасної української освіти та суспільства у цілому. Передбачається знаходження рівноваги між акцентом на суб'єктивності, самовираженні індивіда та нормативністю суб'єкта у контексті полісуб'єктної соціальності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Взагалі поняття суб'єкта виникає в античності, але воно має зовсім інше, ніж у новій філософії, смислове навантаження. Спочатку філософський термін «суб'єкт» не мав безпосереднього відношення до осмислення і розуміння такого виду суцього, як людина. Аристотель визначає суб'єкта як певного носія властивостей. У будь-якому висловлюванні можна знайти як суб'єкт, так і предикат, тобто притаманні суб'єкту ознаки. Однак, потрібно зауважити на тому, що ознаки бувають як істотні, так і неістотні. Справжньому суб'єкту притаманні істотні ознаки, але про це у Аристотеля не йдеться.

Християнство ж виходить з того, що людина як суб'єкт принципово відрізняється від мовно структурованих аристотелівських суб'єктів, їй притаманні властивості, дякуючи яким вона значно перевершує будь-яких істот: якщо інші суб'єкти наділяються властивостями у відповідності із божественним призначенням, то людина як суб'єкт може обирати ті ознаки, які істотні саме для неї.

Якщо у Аристотеля усі люди мають однакові суттєві ознаки, однакову сутність, то середньовічна думка виходить з того, що у кожного сутність особлива, своєрідна, яку людина обирає сама. Якщо провести далі думку Аристотеля, то можна дійти до висновку про загальність нормованості,

моральності, але ж і певної усередненості. У християнській парадигмі ж усі унікальні у відповідності із божим задумом. І хоча парадигмально ці підходи не відрізняються: щоб діяти добродійно, потрібно, насамперед, **знати**, що таке добродійність і прагнути діяти у відповідності до неї, тим не менш покладений вододіл у підходах до суб'єкта, який можна експлікувати на сучасного суб'єкта освіти. Виникає проблема відношення до цього суб'єкта. До нього варто відноситися, виходячи з інтенцій аристотелівської філософії, тобто передбачаючи загальну нормованість, або ж – з пізньохристиянських, які такої нормованості не передбачають? У подальшому, у сучасній філософії, зазначені інтенції приводять до опозиції суб'єкта (гуманізм) та індивіда (індивідуалізм). Сучасний суб'єкт описується як такий, що втратив атрибути суверенності (підставу нормативності). Акцент зміщується до незалежності суб'єкта. Якщо поняття суверенності припускає підпорядкування закону або нормі відтоді, як вони прийняті на вільній основі, то ідеал незалежності більше не сприймає цього обмеження, прагне до утвердження себе в якості невід'ємної цінності. Тоді місце заснованої на нормативності автономії займає проста «турбота про себе». Відповідно, на зміну зв'язку із суспільством і консенсусом щодо поділюваних норм приходить розкол на громадське і приватне з орієнтацією на особистісні цілі та цінності і відповідним відчуженням від суспільного простору. Поступово посилюється процес відчуження, протиставлення приватного і загального, зрештою загальне зводиться до приватного, «соціальна тканина» суспільства розпадається на окремі фрагменти буття.

Аналогічні процеси спостерігаються і в сучасній українській освіті. Для сучасної української держави, як і для інших держав з пріоритетом цінностей індивідуалізму, характерно наростання таких проблем у сфері освіти і праці як загальне подовження термінів освіти, посилення невизначеності у виборі фаху; популяризація культури споживання, зниження соціальної активності підлітків та молоді, індивідуалізація молодіжної субкультури, відрив особистісних і соціальних спонукань підлітків та молоді від суспільства, відкладання трудового життя на більш пізній вік тощо.

Але ж, на нашу думку, індивідуалізм не є єдиною можливістю виходу із зруйнованого традиційного суспільства. Для подолання сучасної кризи освіти має сенс не повернення до домодерної нормативності, яка засновувалася на цінностях ієрархії і традиції або до тоталітаризму. Для того, щоб знайти альтернативу, необхідно ґрунтовно розрізнити і розвести у філософській історії Нового часу лінію гуманізму (суб'єктивізму) і лінію індивідуалізму. Найбільш послідовно, на нашу думку, лінію гуманізму відстоює неомарксистський напрям, який розглядає проблеми гуманізму з позицій знеособленого технократичного суспільства, трактуючи гу-

манізм як умову зміни дійсності, внаслідок чого змінюється сам суб'єкт. У Е. Фрома це виражено в ідеї «гуманістичного планування», під яким він розуміє стимулювання розвитку людини, сприяння її життєствердженню, боротьбу з пасивністю суб'єкта. Для реалізації даного плану, на думку Е. Фрома, необхідно зберегти контроль над економікою і соціальною системою. Дегуманізація може мати місце в тому випадку, якщо буття суб'єкта зведено до виробничої або соціальної функції, що не враховує особисті потреби індивіда [5, 81]. З позиції даного підходу аналізується проблема сучасного відчуженого типу особистості в освіті. Сучасні учні часто переконані, що не існує іншої мети, ніж успішне інвестування власного життя. Учень розглядає свої сили як товар, що існує відокремлено від нього, для нього має значення не процес самореалізації за допомогою цих сил, не здійснення власних людських здатностей, але вигідний їх продаж, який і зумовлює успіх. Факт відчуження, за Фромом, укладений у виборі непродуктивної моделі життєдіяльності, деконструкції себе в світі. Останнім часом захоплені постмодернізмом філософи відкидали подібні гуманістичні установки. Однак цінності приватності, незалежності, «абсолютної» свободи індивіда не змогли точно відобразити якість сучасного соціального порядку. На цю обставину як раз і звертає увагу французький філософ А. Рено. З одного боку, він суттєво не переступає рамок модерністських і постмодерністських цінностей, але в той же час вважає, що відтворення сучасних соціальних зв'язків знаходиться у кризовому стані. Рено прагне якщо не реконструювати сучасні цінності постмодерністської культури, то хоча б позначити руйнівні ідеї та тенденції. Французький філософ вживає конкретно-історичний підхід до категорії суб'єкта та її розуміння в гуманізмі та індивідуалізмі.

Головне, на що вказує Рено, – це індивідуалістичне відхилення від суб'єкта в «історії суб'єктивності». У рамках цієї проблеми розкривається ряд аспектів: стан суб'єкта в сучасному суспільстві, захист суб'єкта від свавілля індивідуалізму, співвідношення суб'єктивного і індивідуалістичного в соціальному суб'єкті. Проблема сучасної філософії, вважає Рено, полягає в тому, що відхилення в бік індивідуалізму стерло межі розрізнення індивіда і суб'єкта, індивідуалізму та суб'єктивності, незалежності та автономності. «Між холізмом і індивідуалізмом міг би і повинен розташовуватися гуманізм, між цілим і індивідом – суб'єкт» [2, 103]. Саме це дає можливість перетворити сучасну суб'єктивність і вивести суб'єкта з ідеологічної кризи. Переоцінка суб'єктивності необхідна, оскільки індивідуалістичний підхід постмодерністів занепащає поняття «суб'єкт», а гуманізм підміняється поняттям «індивідуалізм». Неприпустимість такої підміни обумовлена ще й тим, що індивідуалізм є формою гуманізму, і не має права як похідне змусити зникнути саму субстанцію.

Рено досліджує сучасну соціокультурну ситуацію і акцентує увагу на атомізації індивіда – «я сам по собі», на зростаючому рівні байдужості до іншого. Він з'ясовує причини даної проблеми, звертаючись до всієї історії філософії. Причини таких процесів в суспільстві Рено бачить в «Монадології» Лейбніца. Згідно Лейбніцу, монади суть «безтілесні автомати», закони функціонування яких задані Богом. Монадам притаманна повна автаркія, вони «не мають вікон, через які що-небудь могло б увійти туди або звідти вийти», а тому не здатні взаємодіяти одне з одним. Іншими словами, монади – і люди на рівні метафізики – один від одного незалежні і не мають між собою ніякого спілкування. Тому-то й потрібна «встановлена гармонія», з приводу якої Рено зауважує: «Справді, ця ідея передбачає, що дійсність конституюється з індивідуальностей, нездатних заснувати між собою порядок, нездатних самостійно встановити цей порядок без попередньо встановленого управління ними або без логіки іманентності ...» [4, 62-63]. І далі: «Разом з Лейбніцем стає філософські обґрунтованим в онтологічному сенсі терміну той головний принцип, який виправдовує індивідуалізм в етичному сенсі терміну: саме в силу зосередженості на самому собі й турботи тільки про самого себе, внаслідок своєї незалежності і підпорядкування закону своєї природи кожен індивід сприяє прояву порядку універсуму, гармонії і раціональності цілого» [4, 185]. Як умову виходу з ситуації, яка створилася, Рено бачить звернення до етики Ім. Канта на новому підґрунті, з точки зору того, якими думками населити суб'єкт, щоб змінити сформовану ситуацію. Рено задається питанням «який концепт суб'єкта повинен бути? Якими думками населити суб'єкт?», щоб уникнути подальшого процесу «атомізації» індивіда в суспільстві, і пропонує переосмислити Канта на нових підставах. Рено робить акцент на зрушенні в ідеї практичної суб'єктивності Канта, що спричинило за собою глибинні трансформації: від моральної свободи – автономії як затвердження – до автономії як горизонту сенсу або як принципу етичної рефлексії. Рено бачить «порятунок» від індивідуалізму в «визнанні трансцендентальних цінностей, які позбавлять сучасну культуру від абсурдної турботи про себе». Тут проявляється протест проти індивідуалістичної програми М. Фуко. Рено пропонує «викинути індивіда, але зберегти суб'єкта, пожертвувати незалежністю, але зберегти автономність». Саме до такого суб'єкта освіти апелював ще Г. Гегель «Суб'єктивне мислення (як активність суб'єкта) починає з чистого буття, рівного чистому ніщо, – і будь-яке наступне визначення є оформленням цієї активності. Це суб'єктивна здатність виразити будь-який об'єктивний зміст в активних формах своєї діяльності. Це визначення, проте, належить самій дійсності, в ній визначається мислення як активна форма суб'єкта. У цьому і укладена істина, тотожність визначень буття і мислення» [2, 130]. Гіперіндивідуалізм сучасності долається

А. Рено спробою помислити суміщення принципу автономії як незалежності в відношенні всякого іншого з вимогою інтерсуб'єктивності, яка передбачає визнання загальних норм.

У сучасній філософії освіти інтерсуб'єктивний характер освіти визнається повсюдно. Сам процес навчання пропонується здійснювати як спілкування учнів і вчителів, які спільно шукають відповіді на запитання. Свідчення тому – розробка численних моделей діалогічної освіти – «навчання на основі проблем», «навчання на основі проєктів», «партнерське навчання», «когнітивне учнівство», «взаємне навчання» тощо. Комунікативно-діалогова освіта не тільки припускає дискусію, обмін думками, пошук нових рішень в рамках традиційної урочної форми, але і реалізується в різного роду рольових іграх, що імітують і моделюють життєві ситуації. Навчальні ігри переслідують певні дидактичні цілі і завжди підпорядковані певним правилам; в іграх активізується не тільки раціонально-пізнавальне, але діяльнісно-вольове, творче начало.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проте, на нашу думку, інтерсуб'єктивності недостатньо, необхідно долучити ще концепцію полісуб'єктної сціальності, яка свого часу була розроблена В. Е. Кемеровим. Дослідник виходив з того, що концепція полісуб'єктної сціальності припускає, що індивідуальні суб'єкти через кооперацію різних сил створюють композиції зв'язків, де редукція індивідуального до загального є лише однією з форм кооперування людських сил. Таким чином, загальне може трактуватися не як результат зведення відмінностей, а як зв'язок між відмінностями, соціальне, відповідно, – як зв'язок різних суб'єктів. Режим існування такого загального ризниться від форм існування абстрактно-загальних соціальних схем. Стереотип, який трактує соціальне як абстрактно-загальне, міцно пов'язаний з іншим, що протиставляє соціальне і індивідуальне. Цей стереотип, фіксує соціальність як суперіндивідуальне утворення (у нашому випадку – клас, групу тощо) або як байдужу до індивідуального присутність загального зв'язку в самих людях (інтерсуб'єктивність). За рамками стереотипу, таким чином, залишається процес відтворення соціального, що протікає як у формах безпосередньої спільності, так і у формах безпосередньо індивідуальних. Тим більше поза увагою залишаються опосередковані взаємозалежності соціальних індивідів і визначення їх спільності не фігурами фізичного простору, а композиціями їх діяльностей в соціальному часі та соціальному просторі [3, 135]. Е. Ільєнков, А. Макаренко не даремно постійно нагадували про те, що дуже важливим моментом виховання є колективність, наявність сумісно-поділеної діяльності. Адже саме в колективі можуть сформуватися почуття солідарності, відповідальності, сумління. Правильно організований колектив виступає своєрідним зародком нормального суспільства.

Тому сьогоднішньому вихователю варто не нарікати на відсутність відповідних суспільних умов для нормальної освіти, а прагнути створити колектив, в якому можливо виховати самовідданого суб'єкта, який допоможе історії створити таке суспільство, де ніякої самовідданості не потрібно, тому що кожен живе не особистим життям, а життям всього людства.

Література:

1. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. СПб.: Наука, 2002.- 378 с.
2. Ильенков Э.В. Философия и культура. М.: Политиздат, 1991.- 464 с.
3. Кемеров В.Е. Общество, социальность, полисубъектность
4. М.: Академический проект; Фонд «Мир», 2012.- 252 с.
5. Рено А. Эра индивида. К истории субъективности.– СПб. : Владимир Даль, 2002 . – 473 с.
6. Фромм Е. *Революция надежды. О гуманизации технологического общества.* М.: Айрис-пресс, 2005 .- 352 с.

Виолета Скуртач, Александр Периг. Нормативность субъекта и проблемы образования

В статье представлены бытийные основания опосредования между философским сознанием и областью формирования субъективности и субъекта посредством образования. Исследованы основные интенции проблематизации субъекта образования: аристотелевская философия предполагает его общую нормированность, позднехристианская же философия такой нормированности не предусматривает. В современной философии указанные интенции приводят к оппозиции субъекта (гуманизм) и индивида (индивидуализм), что, в свою очередь, вызывает различного рода негативные последствия, которые пытаются преодолеть совмещением принципа автономии, предполагающего независимость в отношении всякого другого, с требованием интерсубъективности, признающей наличие общих норм. Авторы рассматривают последствия постмодернистского понимания субъекта как того, кто проявляет «заботу о себе», и обосновывают разрушительность такого представления о субъекте для современного украинского образования и общества в целом и находят равновесие между акцентом на субъективности, самовыражении индивида и нормативностью субъекта образования не столько в интерсубъективности, широко представленной в современном образовании в виде моделей диалогового обучения, сколько в контексте полисубъектной социальности.

Ключевые слова: субъект, субъективность, философия образования, постмодернистское понимание субъекта, полисубъектная социальность.

Violeta Skitach, Oleksandr Perig. Normativity of the Subject and the Problems of Education

This article is focused on the existence foundations for mediation between philosophical consciousness and subjectivity and subject-forming field by means of education. The main intentions of education subject problematization have been studied. The Aristotelian philosophy assumes the general normalization for problematization of education subject. However the Later Christian philosophy does not provide any problematization of education subject. In modern philosophy the above mentioned intentions result in the formation of subject opposition, i.e. to humanism and individual opposition, i.e. to individualism. The formation of humanism and individualism also results in the various negative consequences. In modern philosophy there are the attempts to combat these negative consequences by the combination the principle of private autonomy with intersubjectivity requirement where private autonomy principle assumes independence with respect to any other and intersubjectivity requirement recognizes the presence of general rules. Authors of the present article address the consequences of the postmodern understanding of subject as one, who demonstrates particular concern on self-care. Authors substantiate the disruptiveness of such subject concept for modern Ukrainian education and society as a whole. Authors derive equilibrium between emphases on the subjectivity, individual self-expression and normalization of education subject less within intersubjectivity, which well represented in modern education in the form of the models of interactive education, than in the context of polysubject sociality.

Keywords: *subject, subjectivity, philosophy of education, post-modern understanding of the subject, polysubject sociality.*